

державних і громадських діячів, з якими пов'язані важливі акти міжнародного визнання та міжнародної підтримки України і українського національно-визвольного руху.

Можуть зауважити, що включення до фундаментального національного біографічного словника великої кількості персоналій неукраїнців, далеких вихідців з України та іноземців може йому зашкодити. Вважаємо такі побоювання безпідставними. Навпаки, подібні матеріали дозволять якнайширше показати повнокровні, різноманітні за своїм характером зв'язки України як із слов'янськими народами, так і з цілим світом. Досвід створення фундаментального польського, численних російських біографічних словників свідчить, що кількість таких імен може сягти 25% і більше від загального числа персоналій.

Брайчевська О.А., Ляшко С.М., Чишко В.С.

ПРО ТРАДИЦІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧУ БАЗУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІОГРАФІЧНОЇ ШКОЛИ (КІНЕЦЬ X – ПОЧАТОК XX СТ.)

Питання підготовки і видання в Україні національного біографічного словника є давно назрілою проблемою, пов'язаною з процесом державницького відродження української нації та утвердженням українства на світових теренах. Історія переконливо свідчить, що народ, який не акумулює інформацію та досвід про свій інтелектуальний і творчий потенціал, виключається із загальносвітового культурного контексту і приречений на забуття. Тому об'єктивні знання про минуле України та її видатних діячів особливо необхідні зараз, коли суспільство переживає далеко не кращі часи. В цей перехідний період загальнонаціональні духовні цінності, які зберігаються поки що майже не запитаними в бібліотеках, архівах та музеях, теж повинні працювати на відродження нації [1].

Традиція фіксування даних про життя і діяльність видатних людей на українських землях розпочинається одночасно з появою давньоруського літописання. Вже перші літописні зводи, що з'явились у Києві в кінці X – на початку XI ст., містять унікальні відомості про життя і діяльність активних діячів раннього періоду нашої історії [2].

Історія початкового етапу київського літописання надзвичайно складна, що є причиною постійних дискусій та суперечок між дослідниками. Загальноприйнято вважати, що вже в 996–997 рр. при дворі київського князя Володимира було складено перший

літописний звід за участю, ймовірно, Анастаса Корсунянина [3]. Тут були зібрані різні за походженням і змістом свідчення про історичні події та їх безпосередніх учасників в українських землях, у тому числі й біографічного характеру, що були відомі на час правління Володимира Святославича.

В 1037 р., за часів князювання Ярослава Мудрого, з'явився інший літописний звід, де власне біографічні елементи підкреслені такими сторонами діяльності великого князя як просвітництво і будівництво храмів.

Значний інтерес для біографів становить звід 1093 р., складений ігуменом Печерського монастиря Іоанном. Опис подій закінчувався тут негативною оцінкою життя і діяльності князя Святополка Ізяславича, який перебував тоді на київському столі [4].

Близько 1113 р. був створений славнозвісний літописний звід "Повість минулих літ", до складу якого увійшли всі попередні зводи та різного роду уточнення і доповнення, пов'язані як з певними історичними подіями, так і з діяльністю всіх відомих на той час історичних осіб в давньоруських землях. Це був літописний звід і одночасно твір енциклопедичного характеру, в якому зібрані і біографічні та генеалогічні відомості про представників різних верств давньоруського суспільства. Його автором і укладачем був чернець Києво-Печерського монастиря Нестор. Надзвичайно цікавим з точки зору сучасних історико-біографічних досліджень є авторське бачення певних історичних подій та відповідне пізнавально-виховне значення створюваних ним життєписів. Особливо вражає своєю лаконічністю і логікою трактовка існуючої на той час версії щодо особи князя Кия — засновника Києва: "Инии же не вѣдуще ркоша, яко Кий есть перевозникъ бысть, оу Києва бо перевозъ бѣше тогда с оной страни Днепра, тѣм глаголаху "на перевозъ на Києвъ". Цілковито резонно Нестор зазначив, що: "Аще бо бысть перевозникъ Кий, то не бы ходилъ к Цесарюграду, но сии Кий княжаше в роде своем, и приходившю ему къ цесарю... яко велику честь принялъ от царя" [5].

Значний інтерес становить також літописний звід XII ст., який прийнято називати Київським літописом [6]. Редактором і укладачем його вважається ігумен Видубицького монастиря Моїсей. Цей звід структурно складався із фрагментів, написаних різними авторами (Петром Бориславичем, Полікарпом, невідомим літописцем Святослава Всеволодовича, Кузьмищем Киянином та ін. [7]. Особливо детально в Київському літописі викладено події, пов'язані з життям і діяльністю князів Ростислава та Ізяслава

Мстиславичів. Ростиславу Мстиславичу, зокрема, присвячений ряд панегіричних статей, автором яких вважається ігумен (а згодом архімандрит) Києво-Печерського монастиря Полікарп. Він же, очевидно, в молоді роки був автором хроніки, яка велася при дворі князя Святослава Ольговича і згодом теж була включена до Київського літопису. Ним був детально описаний далеко не легкий життєвий шлях як самого Святослава Ольговича, так і життя і діяльність його родичів і найближчого оточення [8].

Сучасником Полікарпа і автором літописних відомостей про "Мстиславове плем'я" (київських князів Ізяслава Мстиславича та Мстислава Ізяславича) був київський боярин Петро Бориславич. Вважається, що саме він був автором 14 князівських портретних характеристик, які наведені в "Історії Російській" В.М.Татіщева [9]. На думку Б.О. Рибаківа, повна редакція літописних записів Петра Бориславича збереглася саме у втраченому нині Розкольнічому манускрипті, яким користувався В.М.Татіщев при написанні свого твору [10]. Характеристики князів, зроблені Петром Бориславичем та іншими авторами, є, власне, першими біографіями державних діячів того часу. Аналізуючи їх, Б.О.Рибаків дійшов висновку, що всі вони зроблені за певною схемою, яка включала набір наступних позицій:

1. Зовнішність (зріст, сила, врода, риси обличчя, волосся).
2. Риси полководця (розпорядливість, здатність до "устроєння полков", хоробрість, перемоги і поразки в битвах).
3. Риси правителя (рада з дружиною, правосуддя, нагляд за тіунами, ставлення до потреб народу).
4. Освіченість (любов до книг, знання законів, диспути з книжниками, знання мов).
5. Придворний побут (банкети з дружиною, схильність до пияцтва, розпуста).
6. Риси характеру (гордість, честолюбство, хоробрість, лицарство) [11].

Такі характеристики князів, які включали запис про рік смерті князя, характеристику його як християнина, перелік заслуг як державного діяча і як фундатора храмів, а іноді і опис його зовнішності, деякі дослідники називають князівськими некрологами [12]. Літописні оповідання такого роду почали з'являтися в літописних зводах ще на початку XII ст.

Остання князівська характеристика в рамках Київського літопису стосується Ярослава Володимировича Галицького [13]. Укладач Київського літописного зводу ігумен Моїсей своєрідно розпорядився багатими відомостями, зафіксованими його попередниками:

деякі з них він просто не ввів до зводу, зокрема й портретні характеристики великих князів київських, зроблені Петром Бориславичем [14].

Продовження біографічних традицій знаходимо і в Галицько-Волинському літописі [15]. У першій його частині відтворено найпомітніші події у Галицькій землі з 1205 по 1260 р. Центральною постаттю тут є князь Данило Романович Галицький, фоном — члени його сім'ї і найближче оточення. Починаючи з 1261 р., розповідь ведеться про події у Волинській землі і головна увага зосереджена на постаті князя Володимира Васильковича. Детально описані не тільки його державна і військова діяльність, але й події приватного життя і навіть історія хвороби, якою страждав князь. Особливої уваги заслуговує детальна характеристика (некролог) Володимира Васильковича, яка за своїми жанровими ознаками є класичним життєписом князя [16].

Цінним джерелом національної біографістики є Києво-Печерський Патерик [17], який, за образним висловом М.С.Грушевського, "став ... золотою книгою українського письменного люду" [18]. В основі оповідань, з яких складається Патерик, лежать перекази XI–XII ст., пов'язані з історією заснування монастиря та різноманітними подіями монастирського життя. Ці перекази були систематизовані на поч. XIII ст. у розповідях печерського ченця Полікарпа (записаних у 1223–1233 рр.) та посланнях до нього єпископа Володимирського і Суздальського Симона (в минулому теж постриженця цього монастиря) [19]. Крім опису різного роду "чудес", деталей монастирського побуту, життя стародавнього Києва, тут присутні й відомості біографічного та генеалогічного характеру про Антонія і Феодосія Печерських, іконописця Алімпія, лікарів Агапіта та вірменія, чернігівського князя Миколу Святошу та ряд інших історичних осіб. Ці відомості тематично й композиційно об'єднуються навколо центрального "життійного" стрижня: ідеї святого й непорочного життя, вірного служіння Богу, апостольських діянь і страждань за людські гріхи, що й створило, власне, самотутню галерею "світильників української землі" [20].

Невичерним джерелом для біографічних досліджень є русько-литовські літописи та церковно-літературні твори [21]. Найвищим літописним твором XVI ст., де викладено значні генеалого-біографічні дані про київських, литовських і московських князів, є "Короткий Волинський літопис" [22]. У ньому надзвичайно детально описано життя і діяльність князя К.Острозького, оповідь про якого, як і в давньоруських літописах, закінчується

традиційною похвалою.

Генеалогічні оповідання, вірші, панеїрики залишили після себе Тарасій Земка, Петро Могила, Памва Беринда та ін. [23]. В них знаходить своє логічне закінчення традиція некролога, характерна для давньоруського літописання.

В XVII—XVIII ст. на зміну їм приходять козацькі літописи, хроніки, діаріуші, записні книжки, автобіографії, мемуари та ін. Автори козацьких літописів використовували усілякі можливі джерела: щоденники очевидців і учасників відомих історичних подій, літописні матеріали більш раннього часу, грамоти, універсали, польські хроніки, легенди, перекази, думи, пісні та власні спогади. Центральним героєм більшості козацьких літописів став Богдан Хмельницький. Помітним історико-літературним твором про життя і діяльність Б.Хмельницького став літопис Самовидця (1648—1707 рр.) [24]. Чільне місце в ньому відведено зображенню постаті гетьмана, але одночасно (як неодмінний фон) наводяться біографічні дані і характеристики І.Сірка, І. Брюховецького, митрополита Й.Тукальського, стародубського полковника С.Самойловича, гетьманів І.Мазепи, І. Виговського, М. Ханенка, Д.Многогрішного та ін.

Головним героєм літопису Григорія Грабянки є також Б.Хмельницький [25]. Створюючи його біографію, автор поєднував принципи історичної правди з художнім домислом: в біографічному портреті гетьмана бачимо риси як реальної особи, так і ідеального вождя. Цінні відомості про ряд історичних постатей цього часу подає також праця канцеляриста Війська Запорізького Самійла Величка "Літопис Самійла Величка" [26].

Традиції автобіографічного жанру започаткував твір священника і намісника березанського Іллі Турчанівського, який жив у першій половині XVIII ст. і залишив "Житие и страдание свое в память детям своим и внукам и всему потомству" [27].

Значне місце в документальній літературі того часу займали "сімейні хроніки", свого роду генеалогічні оповідання. Вони цікаві не тільки в історичному й історіографічному, але й у біографічному аспекті, бо в них мова йде про конкретних людей. Їх авторами були, як правило, дуже освічені люди. Вони писали мемуари, вели записні книжки, куди заносили цікаві факти, відомості про сучасників, особисте та суспільне життя. Більшої ваги описаним подіям надають уведений до тексту різноманітні документи [28]. Помітним явищем у цьому ряді стала "Записна книжка" прилуцького полкового осавула Михайла Федоровича Мовчана, яка охоплює 16 років його життя (з 1727 по 1742 р.) [29]. Крім осо-

бистих спогадів, опису родоvodu, характеристик сусідів і полкової старшини, вона містить й інші документи: купчі, жалувані грамоти на рангові та пожалувані землі, мирові угоди з сусідами та ін. Все це створює правдиву історичну картину українського суспільства поч. XVIII ст., оскільки через окремо взяту біографію мало-відомого осавула читач бачить всю тодішню дійсність. Зберігся також щоденник Петра Апостола, сина гетьмана Д.Апостола [30]. Великий щоденник залишив підскарбій Яків Маркович, людина з широким діапазоном наукових інтересів. У щоденнику знайшло відображення різноманітне коло його уподобань — вітчизняна та іноземна література, історія. Він вів його протягом 50-ти років (1717—1767 рр.) [31].

Таким же цікавим джерелом, пов'язаним з автобіографічним жанром, стали "Щоденники" генерального хорунжого М.Ханенка [32], особи із близького оточення гетьманів І.Скоропадського, П.Полуботка, Д.Апостола. Микола Ханенко створив два діаріуші. Один, так званий Малий, — за завданням Генеральної канцелярії, другий — Великий — "Партикулярний журнал, чи Для пам'яті щоденна записка". Тут в особі автора, що незмінно присутній на сторінках твору, бачимо вдумливого та добре обізнаного з масою джерел біографа, який через прочитання приватного життя своїх сучасників іде до осмислення драматичного періоду української історії.

Домінуюче становище документального та біографічного жанру в історико-літературному житті українського суспільства другої половини XVIII ст. було викликане цілим комплексом державно-політичних та етнокультурних проблем, а також живучими традиціями життійної літератури. Певною мірою це було пов'язано і з прагненням козацької старшини поширити на себе привілеї російського дворянства, втрачені українською шляхтою після відміни Гетьманщини. Для доказів древності і знатності шляхетських родів ними використовувалися хроніки, акти, універсали гетьманів, грамоти польських королів і московських царів. Ця обставина позитивно вплинула на формування документальної джерелознавчої бази про Україну та її видатних людей. Історик українського дворянства Д.Міллер, оцінюючи це явище, відзначав, що, переслідуючи особисту мету, автори одночасно збирали різні за характером цінні документи з історії держави та її видатних діячів [33].

Власне, цей етап національної біографістики розпочався з поширенням в Україні національно зорієнтованих науково-освітніх закладів: шкіл, колегій, семінарій, значної кількості типографій, а також приватних зібрань і бібліотек. Зростання рівня освіченості

та писемності неминуче викликало посилений інтерес до рідної історії та історичних осіб. З'явилася плеяда національних письменників, вчених (М.Смотрицький, Памва Беринда, Касіян Сакович, І.Величковський та ін.), які розуміли вагу історико-біографічних досліджень для майбутніх поколінь.

У фондах Інституту рукописів ЦНБ НАН України зберігається унікальний рукописний твір біографічного жанру, який належить перу видатного вченого-енциклопедиста Ф.Прокоповича — "Родовід" [34]. Це реєстр правителів російських від Рюрика до Петра Великого. "Родовід" був складений на базі першоджерел — літописів, хронографів, степенних книг, польських хронік, які містять важливі і різноманітні свідчення біографічного характеру.

Початком систематичного наукового опрацювання історичних джерел з метою вивчення і збору біографічних даних про відомих предків можна вважати створення в Києві у 1843 р. Тимчасової комісії для розгляду стародавніх актів, яка переросла в постійну і проіснувала до 1921 р. Усі її видання були пов'язані з історією України. В процесі роботи Комісії створювалась методологічна база систематизації джерел, одночасно йшло накопичення біографічних матеріалів, в тому числі про відомих предків, історичних діячів, вчених, формувалась національна школа дослідників. Завдяки діяльності цієї комісії була видана велика кількість різних за характером історичних документів у фундаментальних виданнях [35].

У комісії в різний час працювали М.І.Костомаров, О.М.Лазаревський, М.О.Максимович, П.О.Куліш, В.Б.Антонович, В.І.Щербина, М.Д.Іванишев, М.П.Василенко, М.М.Ткаченко, В.В.Міжковський та ін. Підготовлені і видані цією комісією томи АЮЗР стали основою для наукових монографій і біографічних нарисів.

Великий внесок в національну біографістику зробив В.Б.Антонович, який був головним редактором комісії з 1863 по 1882 рр. За його редакцією було підготовлено 10 томів цього видання [36].

Фундаментом української історичної біографістики стала капітальна праця М.І.Костомарова "История России в жизнеописаниях ее деятелей" [37]. Йому ж належить серія блискучих нарисів про історичних діячів України: І.Виговського, П.Могилу, Б.Хмельницького, П.Полуботка, І.Свирговського, І.Мазепу, І.Брюховецького, І.Самойловича і т.д. Свій підхід до вибору героїв нарисів М.І.Костомаров виклав у відповіді на одну із статей "Віленського вісника", де грубо фальсифікувалася правда про народних героїв України XV—XVIII ст.: "Ми зовсім не соромимося ні Павлюків, ні Наливайків, ні Кармелюків, ні Тараненків, навпаки, якщо ці люди і постали у дикій варварській формі — але то були люди,

які виявили те, що було приховано у народному серці" [38].

Ці праці виходили за рамки ординарних життєписів. Для них характерні наукова повнота, вражаюча яскравість портретних характеристик, доступна форма викладу. В.Й.Ключевський, сам блискучий стиліст, відзначав: "все, що було драматичним у нашій історії ... все це викладено Костомаровим з безпосередньою майстерністю оповідача..." [39]. М.О.Максимович так оцінював написану М.І.Костомаровим біографію Б.Хмельницького: "Ніхто з тих, хто писав про Богдана, не захвачував ще під свою руку такої кількості джерел, і особливо польських, як д.Костомаров, а тому в теперешній праці його історія про Богдана Хмельницького одержала новий доробок і для вченого кола спеціалістів... його "Богдан Хмельницький" гарний як широкі дніпровські луки в ту пору, коли красуються вони рівними рядами свіжих трав'яних покосів після вдалої косовиці і своєчасного зрібання" [40].

За документами архіву Комісії вийшов життєпис одного із засновників і керівників Комісії М.Д.Іванишева та біографічна стаття про О.І.Левицького та ін. [41].

Поява цілого ряду історико-біографічних праць про видатних діячів української історії тісно пов'язана з розвитком українського національно-визвольного руху та суспільно-політичною і культурною ситуацією в Україні в другій половині ХІХ ст.

У 1873 р. з ініціативи "Старої Громади" при певному пом'якшенні репресивної політики російського уряду щодо культурно-просвітницьких домагань української інтелігенції було засновано українське наукове товариство, яке отримало назву "Південно-Західний відділ Російського Географічного Товариства". Членами його стали В.Б.Антонович, М.П.Драгоманов, П.І.Житецький, Ф.К.Вовк, М.І.Зібер, П.І.Чубинський, О.О.Русов, М.В.Лисенко та ін. Саме під його егідою розпочалися фундаментальні дослідження в галузі історії, етнографії, археології, географії та економіки України, в зв'язку з чим спостерігається піднесення наукового інтересу й до історико-біографічних студій.

В тому ж 1873 р. у Львові було організовано Товариство ім. Т.Г.Шевченка, де об'єдналися наукові сили російської та австрійської частин України з метою проведення вільних наукових дослідів українською мовою, переважно в обсязі українознавства (з 1892 р. – НТШ). Виникли нові наукові організації при Київському (Історичне товариство Нестора-літописця – 1873 р.) і Харківському (Історико-філологічне товариство – 1876 р.) університетах. Серед активних членів цих товариств були В.Б.Антонович, П.І.Житецький, І.В.Лучицький, О.М.Лазаревський, О.І.Левицький,

О.Ф.Кістяківський, Д.І.Багалій, М.Ф.Сумцов та ін.

18 травня 1876 р. вийшов Емський указ про заборону громадської, літературної, театральної та іншої діяльності українською мовою, який поставив культурно-просвітницькі громади і науково-педагогічні товариства поза законом. Незважаючи на те, що цей указ різко обмежив культурно-просвітницьку діяльність, все ж наукові дослідження української історії продовжувались, хоча й російською мовою.

Науково-узаasadнені підходи до проблеми національної біографістики започаткував журнал "Киевская старина", який виходив з 1882 р. російською мовою. На довгий час він став провідним друкованим органом українознавства. Журнал фінансувався такими відомими меценатами української культури як В.В.Тарновський та В.Ф.Смиренко. Саме на сторінках цього часопису з'явився цілий ряд публікацій історико-біографічного та генеалогічного характеру, авторами яких були О.М.Лазаревський, П.О.Терновський, І.П.Новицький, В.Б.Антонович та ін. З ім'ям В.Б.Антоновича, до речі, пов'язана ідея видання своєрідного каталогу до колекції історичних портретів із зібрання В.В.Тарновського, яка знаходилась у с. Качанівка Борзнянського повіту Чернігівської губернії.

У п'яти випусках першого розділу цього каталогу планувалося видати всі 44 портрети видатних діячів української історії з їх біографіями. Перший випуск цього видання, яке називалося "Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах", вийшов у 1883 р. [42]. Автором дев'яти біографічних статей про українських гетьманів (П.Сагайдачного, Ю.Хмельницького, І.Виговського, П.Тетерю, Д.Многогрішного, І.Брюховецького, М.Ханенка, П.Дорошенка та переяславського сотника Саву Туптала) був сам В.Б.Антонович, біографії Б.Хмельницького — О.І.Левицький. Укладачем видання та автором передмови був професор Київського університету В.О.Бед. На превеликий жаль, наступні випуски цього видання так і не були здійснені. Можливо, причиною цього, як писав у 1909 р. М.С.Грушевський у статті про основні ідеї творчості і діяльності В.Б.Антоновича, "були виразні прикмети вичерпання і втоми... і, з другого боку, незвичайно тяжкі обставини суспільного життя Росії у 1880—1890-х роках, спеціально життя українського, все більше пригнітали його все менше відпорний дух" [43].

В цей же період в окремих губерніях склалися і видавалися спеціальні біографічні збірники, а також збірники, складені за професійним принципом. Заслужують уваги праці Г.О.Милорадовича "Вказівка біографічних відомостей про видатних людей Мало-

росії" (1855—56), "Біографії достопамятних малоросіян" (1860), "Київські воеводи, губернатори і генерал-губернатори від 1654 по 1775 р." В.І.Щербини (1892) та "Короткий біографічний словник вчених і письменників Полтавської губернії з половини XVIII ст." І.Ф.Павловського (1912).

Незважаючи на той факт, що "доба 80-х років і першої половини 90-х була, мабуть, найглухішою в історії українського руху в другій половині XIX віку...", "вона не була безплідною: за цей час виконано велику наукову працю, що стала підставою для пізнішого розвитку української науки" [44]. Це стосується й історії створення Українського біографічного словника, бо саме в середині 80-х років у колах української наукової громадськості виникла ідея його підготовки і видання. Конкретну програму такого словника запропонував у 1886 р. український історик П.С. Єфименко, опублікувавши на сторінках часопису "Киевская старина" статтю "Потребность в биографическом словаре южнорусских деятелей и его программе" [45].

До такого словника, на думку автора, мусили увійти біографічні матеріали не тільки про дуже відомих літературних, наукових і суспільних діячів, але й про скромних провінційних діячів, які теж плідно працюють на благо батьківщини. Створення біографічного словника одночасно мало означати і появу великої кількості фактичного матеріалу для вивчення історії краю.

До біографічного словника, згідно з програмою, викладеною П.С.Єфименком, мусили увійти і сучасники, і померлі особи, які діяли у кінці XIX — на початку XX ст. Розмір біографічної статті про кожну конкретну особу повинен був відповідати "достоїнству і кількості її діяльності на благо батьківщини." Мінімум біографічних даних повинен складатися із перерахування наступних фактів: ім'я, по батькові, прізвище, звання, рік і місце народження, рік смерті, місце поховання, рід діяльності і вказівка на роботи чи дослідження. Від осіб, діяльність яких визначалась свідомою ідеєю вивчення батьківщини і сприяння її розвитку, бажано було б отримати і вказівку на те, при яких умовах і обставинах вони виховали у собі цю ідею. Для практичного виконання цієї справи потрібен: а) попередній збір даних про осіб тієї чи іншої місцевості, про найбільш видатних місцевих діячів, як про живих, так і про тих, що померли; б) звернення до живих осіб з проханням надати по відповідній програмі біографічні дані про себе та про померлих осіб, яких вони добре знали.

Заключним етапом у цій роботі, згідно з цією програмою, мусить бути редакційна обробка всього накопиченого матеріалу, яка

дасть можливість зробити огляд діяльності по всіх різноманітних сферах суспільного життя.

На початку 90-х років за ініціативою В.Б.Антоновича та під його керівництвом утворилася група істориків, літераторів, археологів та краєзнавців (Г.Л.Берло, І.М.Каманін, В.І.Щербина, О.Я.Кониський, С.О.Єфремов, М.П.Василенко, М.С.Грушевський, К.М.Мельник, О.І.Лотоцький), яка починає роботу по складанню біографічного словника. В цьому словнику були зібрані біографічні матеріали не тільки про тих історичних осіб, діяльність яких була корисна для України, але й про тих, чия діяльність, на думку авторів біографічних статей, була для неї шкідливою. Словник, за спогадами К.М.Мельник-Антонович, було доведено до літери "К", але ця робота, на жаль, не була закінчена [46]. Із спогадів К.М.Мельник-Антонович відомо, що весь напрацьований матеріал було у 1894 р. передано М.С.Грушевському до Львова, де він посів кафедру історії України у Львівському університеті. Але ця праця не була закінчена.

XIX ст. — це був той період української історії, коли ще не визріли об'єктивні умови для створення власної біографічної енциклопедії, незважаючи на наявність великої групи вчених-енциклопедистів. До них можна віднести М.Максимовича, М.Драгоманова і, особливо, І.Франка. Враховуючи важливість об'єктивного висвітлення українських проблем, згадані вчені підготували низку енциклопедичних статей в іноземні енциклопедії. М.Драгоманов написав ряд статей до французького географічного лексикону; О.Огоновський — до німецької енциклопедії Грубера; а І.Франко, М.Сумцов, П.Житецький — в енциклопедію Брокгауза [47].

Діяльність наукових організацій в Україні в другій половині XIX ст., як і в попередні часи, мала переважно культурно-просвітницький характер, що було зумовлено політичною і економічною ситуацією як у Російській, так і в Австро-Угорській імперіях. Серед учасників цього процесу були відомі вчені і суспільні діячі, які працювали над проблемами українознавства. Українська національна ідея, поширювана передовою інтелігенцією, почала пускати глибоке коріння в середовищі трудового народу. Свою роль і завдання, які стояли перед українськими науково-суспільними організаціями в існуючих на той час умовах вони виконали: була створена наукова, методична, джерелознавча база для подальшого розвитку української науки. Повною мірою це стосується і української біографістики.

Ідея створення українського біографічного словника стала знову актуальною лише у 1918 р. після проголошення УНР та ство-

рення УАН. З цією метою у складі Академії була створена Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України. Ініціаторами створення такого підрозділу стали Д.І.Багалій, А.Ю.Кримський, Г.Г.Павлупський, Є.К.Тимченко. Підготувати програму створення та порядок видання такого біографічного словника було доручено В.Л.Модзалевському.

У грудні 1918 р. він підготував доповідну записку, в якій обґрунтував необхідність такого видання, а також виклав його історію, подавши структуру подібних видань за кордоном [48]. На спільних зборах УАН 23 січня 1919 р. ця доповідна записка була обговорена і схвалена. Збори прийняли рішення про створення Постійної комісії для складання Біографічного словника українських діячів [49].

На наступних зборах УАН, які відбулися 8 лютого 1919 р., головою комісії було обрано Д.І.Багалія, а керуючим справами — В.Л.Модзалевського [50]. 23 лютого 1919 р. вже відбулося перше її засідання. До складу новоутвореної Комісії увійшли всі академіки УАН, а також професори Я.М.Колубовський, В.І.Щербина, Д.Я.Щербаківський, С.О.Єфремов та К.М.Мельник-Антонович і Г.Л.Берло, які працювали над словником такого типу ще разом з В.Б.Антоновичем. На першому ж засіданні, як видно з його протоколу, одразу постало питання про розшук матеріалів, напрацьованих у 90-ті роки [51]. 12 березня 1919 р. відбулися збори колишніх співробітників історико-біографічного словника, що склався під керівництвом В.Б.Антоновича. Було ухвалено передати весь напрацьований у 90-ті роки матеріал для використання його в академічному словнику. Та частина матеріалів В.Б.Антоновича, які зберігались у К.М.Мельник-Антонович, була одразу ж передана до Комісії [52].

Структурно Комісія складалася з голови, керуючого справами, вченого діловода та п'яти відділів: великокнязівської доби (редактор Н.Ю.Мірза-Авакянц), польсько-литовської доби (В.О.Романовський), гетьманської доби (М.П.Василенко), історико-літературного (П.І.Зайцев) та мистецтва (Ф.Л.Ернст). Науковими співробітниками були В.І.Галант, Г.Л.Берло, О.І.Мікошин, Ф.М.Вербицький-Антіох [53].

У 1920 р., після смерті В.Л.Модзалевського та переїзду Д.І.Багалія до Харкова, головою Комісії було обрано академіка М.П.Василенка, керуючим справами став П.Я. Стебницький. У 1921 р. спеціальною постановою спільних зборів УАН всі штатні посади в Комісії, за винятком голови і керуючого, були ліквідовані. Редактори і наукові співробітники стали позаштатними [54].

У 1923 р. М.П.Василенка було заарештовано за безпідставним звинуваченням у керівництві так званою таємною контрреволюційною організацією "Київський обласний центр дій", а в 1924 р. — засуджено до десяти років ув'язнення. Після арешту М.П.Василенка головою Комісії став С.О.Єфремов, якого у 1929 р. теж було безпідставно звинувачено і заарештовано за участь у діяльності «контрреволюційної організації» "Спілка визволення України". З 1923 р., після смерті П.Я.Стебницького, керуючим справами Комісії аж до моменту її ліквідації був М.М.Могилянський [55].

Комісія з моменту свого заснування одразу ж стала однією з найпомітніших наукових установ УАН. Як свідчать протоколи засідань, співробітники проводили велику пошукову, наукову і методичну роботу. Ними було зібрано картотеку з 50 тис. осіб, біографії яких планувалося включити до словника. Були опрацьовані архівні матеріали майже в усіх архівах і музеях України та в ряді архівів Ленінграда і Москви. На засіданнях Комісії обговорювались різноманітні питання методичної і наукової роботи, архівних пошуків, написані біографії, зачитувались різноманітні матеріали, які надходили з інших міст і установ, підтримувались контакти із зарубіжними виданнями аналогічного типу [56].

Результатом роботи Комісії стали підготовлені до друку і здані до видавництва перші два томи Біографічного словника, але вийти їм теж не судилося. В 1933 р. Комісію для складання біографічного словника як підрозділ Академії було ліквідовано. Всі співробітники звільнені, частину заарештовано. Підготовлені два томи було вилучено з друкарні і, очевидно, знищено [57].

Але ідея видатних українських вчених не згасла. Вона продовжила життя, втілюючись в історії та культурі інших слов'янських народів. Зокрема, в 1932 р. у Кракові було створено, аналогічно українській, Польську біографічну комісію, зусиллями якої вже в 1935 р. був підготовлений перший том Польського біографічного словника. На сьогодні вже вийшли друком 34 томи, з перервою у 1946—1957 рр. Зараз робота продовжується, готується 35-й том. Розпочалася також підготовка біографічних словників в окремих містах: в 1993 р. побачили світ перші томи Біографічного словника м. Любліна і Бидгоща, підготовлені місцевими університетами. З початку 80-х років у Словаччині силами Біографічного інституту в м. Мартін уже підготовлено і видано п'ять томів Словацького біографічного словника. В 1990 р. біографічні дослідження розпочала Словенія. Вже вийшли друком чотири випуски зошитів до першого тому Словенського біографічного словника.

І тільки нині, після здобуття Україною незалежності, настав нарешті час продовжити справу, започатковану 77 років тому в

Українській Академії наук, реалізувати ідею корифеїв національної науки та культури – підготувати і видати фундаментальну українську національну біографію.

Література:

1. Грабович Г. Наука і незалежність //Всесвіт.—1992.— №10.— С.165—170.
2. Лихачев Д.С. Русские летописи и их культурно-историческое значение.— М.;Л., 1947.— С.230—231; Рыбаков Б.А. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве". — М., 1972.— С.505; Брайчевский М.Ю. Утверждение христианства на Руси.— К., 1989; Толочко П.П. Літописи Київської Русі.— К., 1994.
3. Брайчевский М.Ю. Вказ. праця.— С.206; Толочко П.П. Вказ. праця.— С.10—17.
4. Брайчевский М.Ю. Вказ. праця.— С.209.
5. Ипатьевская летопись //ПСРЛ.— М., 1962.— Т.2.— С.8.
6. Франчук В.Ю. Киевская летопись.— К., 1986.— С.1—11; Махновець Л.Є. Літопис Руський.— К., 1989.— С.VIII.
7. Рыбаков Б.А. Петр Бориславич: Поиск автора "Слова о полку Игореве".— М., 1991.— С.167.
8. Франчук В.Ю. Вказ. праця.— С.5.
9. Татищев В.Н. История Российская.— М.;Л., 1963.— Т.2.— С.9—143; Т.3.— С.93—194.
10. Рыбаков Б.А. Русские летописцы и автор "Слова о полку Игореве".— М., 1972.— С.226; Його ж. Петр Бориславич: Поиск автора "Слова о полку Игореве".— М., 1991.— С.246.
11. Рыбаков Б.А. Там же.— С.364.
12. Еремин П.И. Литература Древней Руси.— М.;Л., 1966.— С.115.
13. Махновець Л.Є. Вказ.праця.— С.345.
14. Рыбаков Б.А. Петр Бориславич: Поиск автора "Слова о полку Игореве".— М., 1991.— С.156—248.
15. Махновець Л.Є. Вказ.праця.— С. 368—421.
16. Там же.— С.445—448.
17. Києво-Печерський Патерик.— К., 1991.
18. Кречотень В.І. "Золота книга" українського письменного люду //Києво-Печерський Патерик.— К., 1991.— С.270—278.
19. Там же.— С.270—278.
20. Кіндзерявий-Пастухів С. Світильники землі української // Вісник АН України.— 1993.— №4.— С.74—80.
21. ПСРЛ.— М., 1980.— Т.35.

22. Там же.— С.118—127.
23. Отроковский В.М. Тарасий Земка, южнорусский литературный деятель XVII в. //Сб. отд. рус. яз. и слов. АН.— 1921.— Т.ХСVI, вып. 2.— С.IV—122; Титов Ф.И. Очерки по истории русского книгописания и книгопечатания: Русское книгописание XI—XVIII вв.— К., 1910.— Вып. 1; Студинський К. Три панегірики XVII в. //ЗНТШ.— 1896.— Т.ХII.— С.1—32.
24. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам.— К., 1878.
25. Летопись гадяцкого полковника Григория Грабянки.— К., 1853.
26. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII ст., составленная в 1720 г. бывшим канцеляристом малороссийской генеральной канцелярии Самойлом Величком.— К., 1848—1864.
27. Автобиографическое сочинение южнорусского священника первой половины XVIII в. // Киевская старина.— 1885.— Т.ХI.— С.318—332.
28. Шевчук В. Малі українські літописи, хроніки та діаріуші // Київська старовина.— 1993.— №6.— С.17—21.
29. Михаил Мовчан и его записная книга /Предисл. В.Б.Антоновича //Киевская старина.— 1885.— Т.ХI.— С.50—84.
30. Дневник Петра Даниловича Апостола // Киевская старина.— 1895.— Вып. 6—8.— С.100—155.
31. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича // Киевская старина: Приложения.— 1891—1896.
32. Дневник генерального хорунжаго Николая Ханенко // Киевская старина.— 1884.— Вып. 3—6, 8—11; 1885.— Вып. 3—4, 6—7, 9—12; 1886.— Вып. 1, 4—5, 7—12.
33. Дорошенко Д. Нарис історії України.— К., 1992.— Ч.II.— С.271.
34. Прокопович Ф. Реестр государей российских от самого Рурика до государя императора Петра Великого, которых счисляется 33 //Собр. соч.— К., 1981.— С.336—343.
35. Журба О.І. Київська археографічна комісія 1843—1921.— К., 1993.— С.178—181.
36. Там же.— С.178—181.
37. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей.— М., 1990.— Т.1—3.
38. Костомаров М.І. Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова.— К., 1929.— С.59—60.
39. Ключевский В.О. Неопубликованные произведения.— М., 1983.— С.177—178.
40. Максимович М.А. Собр. соч.: В 6 т.— К., 1876.— Т.I.—

С.399.

41. Романович-Славатинский А.В. Жизнь и деятельность Н.Д.Иванишева, ректора университета св.Владимира и вице-председателя Киевской археографической комиссии.— СПб, 1876; Василенко М.П. Академік Орест Іванович Левицький.— К., 1923.

42. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах.— К., 1883.

43. Грушевський М. Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності //Записки укр. наук. т-ва.— К., 1909.— III.— С.7.

44. Дорошенко Д. Нарис історії України.— К., 1992.— Т.2.— С.317.

45. Ефименко П.С. Потребность в биографическом словаре южнорусских деятелей и несколько слов о его программе //Киевская старина.— 1886.— Т.ХIV.— С.805—809.

46. ЦНБ. ІР.— Ф.Х, № 6180.

47. ЕУ.— Львів, 1993.— Т.1.— С.10—11.

48. ЦНБ. ІР.— Ф.Х, № 5102.

49. Історія Академії наук України (1918—1923): Документи і матеріали.— К., 1993.— С.226; Історія Академії наук України (1918—1993).— К., 1994.— С.276.

50. Історія Академії наук України (1918—1923): Документи і матеріали.— К., 1993.— С.442—443.

51. Там же.— С.226, 442—443.

52. ЦНБ. ІР.— Ф.Х, № 6092.

53. Там же.— № 5103—5104, 6092.

54. Там же.— № 5192, 5221.

55. Там же.— № 5044, 5192, 5206, 6182; Полонська-Василенко Н.Д. Київ часів М.Зерова та П.Филиповича //Хроніка 2000: Наш край.— К., 1993.— С.124.

56. ЦНБ. ІР.— Ф.Х, № 6092—6246.

57. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: Нарис історії.— К., 1993.— Ч.II.— С.27; ЦНБ. ІР.— Ф.Х, № 6239—6246.